

Людмила АРТЕМОВА

Наукова співробітниця
Національного заповідника
«Глухів»

Микола Андрійович Маркевич: погляд на життя та спадок першого професійного історика України

Микола Андрійович Маркевич (1804–1860), 220-річчя від дня народження якого відзначаємо у лютому 2024 року, – знаний в Україні історик, етнограф, фольклорист, поет і композитор. Дослідження Миколи Андрійовича Маркевича з історії України, зібрані та опубліковані ним фольклорні матеріали, написані поезії і музика сприяли розвитку української науки і культури, збагатили національну спадщину.

Микола Андрійович Маркевич народився 7 лютого 1804 року в селі Дунаець Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині Сумська область). Він походив зі старшинського роду Марковичів-Маркевичів (у джерелах зустрічаються два варіанти прізвища), представники якого впродовж XVIII – на поч. XX ст. були відомі своєю активною політичною, господарською та культурницькою діяльністю.

Засновник роду Марк Авраамович Маркович (на думку історика О. Лазаревського, вихрещений єврей; за іншою версією самого М. А. Маркевича їхній рід походив із Сербії) був «землевласником і знатним барином, благочестивим прихожанином, титарем Пречистенської церкви в Прилуках». Знатністю і впливовістю родина Марковичів-Маркевичів завдячувала насамперед дочці Марка Авраамовича Марковича Анастасії Маркович (1667 або 1671–1729), яка в другому шлюбі була дружиною гетьмана Івана Скоропадського й активно долучалася до державних справ. Герб Марковичів-Маркевичів внесено до загального гербовника дворянських родів Російської імперії.

Микола Андрійович Маркевич початкову освіту отримав вдома. Уже в чотирирічному віці він читав і писав російською, французькою та німецькою мовами. Далі навчався у приватному пансіоні П. Білецького-Носенка в с. Лапинці під Прилуками (1814–1817) та в Шляхетному пансіоні при Головному

педагогічному інституті в Петербурзі (1817–1820). Тут М. А. Маркевич почав писати вірші російською в дусі классицизму, перекладав романтичні поезії Дж.-Г. Байрона та Ф. Шиллера.

Микола Андрійович Маркевич (1804–1860)

За наполяганням батька 16-річний юнак залишив пансіон і вступив на військову службу. У 1824 році вийшов у відставку в чині поручика. У 1830 році одружився з дочкою прилуцького поміщика Уляною Олександрівною Ракович (1809–1893), родичкою В. В. Тарновського-старшого.

Більшу частину життя Микола Андрійович Маркевич провів у Турівці біля Прилук (тепер – село Згурівського району Київської області). Садиба в Турівці утворилася на землях, що стали володіннями Марковичів-Маркевичів у 1712 році, коли прадід історика Ф. Маркович купив хутір у С. Забілі. Микола Андрійович Маркевич перебудував централь-

ний будинок садиби, що в 1830–1850-х роках стала одним із відомих культурних осередків Лівобережної України. Тут гостювали представники дворянських родин (нащадків козацької старшини XVII–XVIII ст.) та чимало творчих людей, серед яких були М. Глінка, В. Забіла, П. Куліш, Л. Жемчужников та, імовірно, Т. Шевченко (1843).

Перші поетичні збірки Миколи Андрійовича Маркевича побачили світ у Москві у 1829 році. У 1831 році М. Маркевич видав збірку віршів «Украинские мелодии. Соч. Ник. Маркевич». Микола Андрійович майже не знав української мови, писав російською, проте в передмові й коментарях до «Українських мелодій» приховав головну ідею збірки: Україна з її козащиною, давніми звичаями й обрядами має власну культуру і власну історію, а українці продовжують існувати як окремий народ, що не піддався асиміляції.

«Українські мелодії» – ці етнографічні дослідження – мали величезний вплив на раннього Т. Г. Шевченка і саме до нього, до нашого земляка Миколи Маркевича, Тарас Шевченко звертається у своєму вірші «М. Маркевичу» («Бандуристе, орле сизий»). Ностальгійні згадки Тараса Григоровича Шевченка про волю, «Україну», «степи широкі», могили, що «з буйним вітром в степу розмовляють» відсилають читача Шевченка до старовинних пісень та «Українських мелодій» М. А. Маркевича з їхнім культом козацької слави та образом безмежного степу. Микола Андрійович Маркевич першим в українській романтичній поезії пов'язав історичний досвід часів Гетьманщини з політичними прагненнями української інтелектуальної еліти першої третини XIX ст.

М. А. Маркевич також був автором одного з перших вокалів на вірші Т. Г. Шевченка «Сирота» («Нащо мені чорні брови», 1847), збірки обробок українських народних пісень

← для фортепіано «Народные южнорусские напевы» та ін.

Багатогранна особистість – Микола Маркевич – поєднував свою художню творчість з науковими історичними дослідженнями.

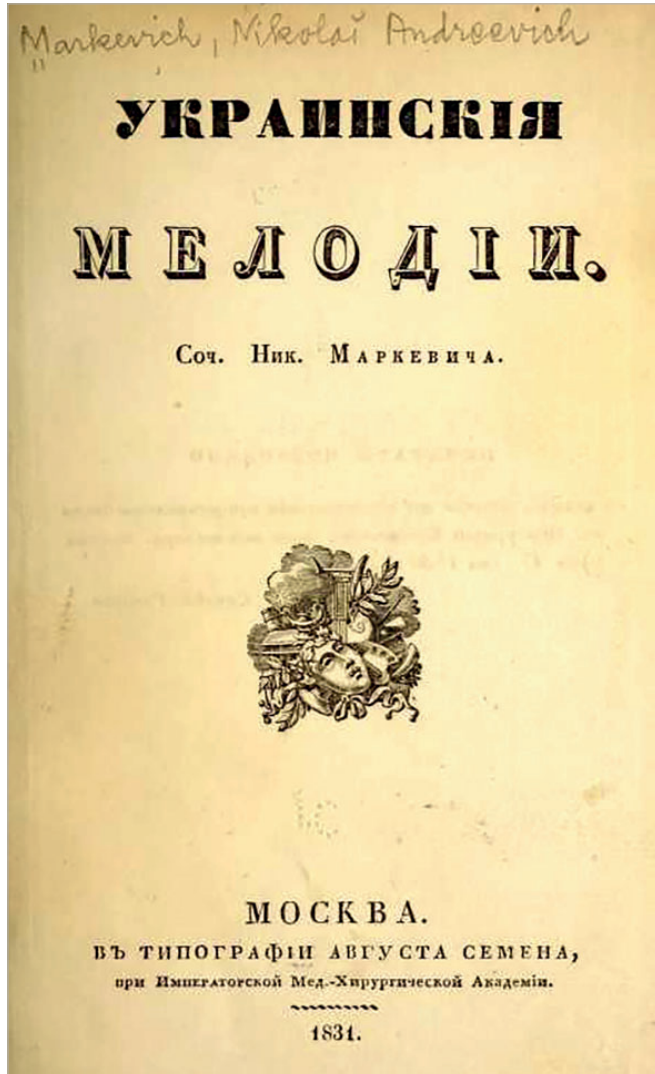
У родині Марковичів-Маркевичів була традиція збирання архівних документів, матеріалів з історії України та написання мемуарної прози, яка з часом стала своєрідним посібником з

денні записки генерального підскарб'я Якова Марковича» тощо.

Микола Андрійович Маркевич професійно продовжив започатковану його предками справу. У Турівці М. А. Маркевич зберігав і постійно поповнював колекцію документів та рукописів кінця XVI–XVIII ст. З часом вона налічувала понад 12 тис. одиниць і стала підґрунтям для його головної праці «Історія Малоросії» в п'яти томах, яка була видана у

виклад, а 3 інші – документи, матеріали, примітки, покажчик імен тощо. Зокрема у додатках до 5-го тому вміщені відомості про кількість військ та населення за різними джерелами, список полків, устрій і управління, розпис правителів України, таблиця гетьманів, списки генеральної старшини, церковних ієрархів, хронологія битв та пригод.

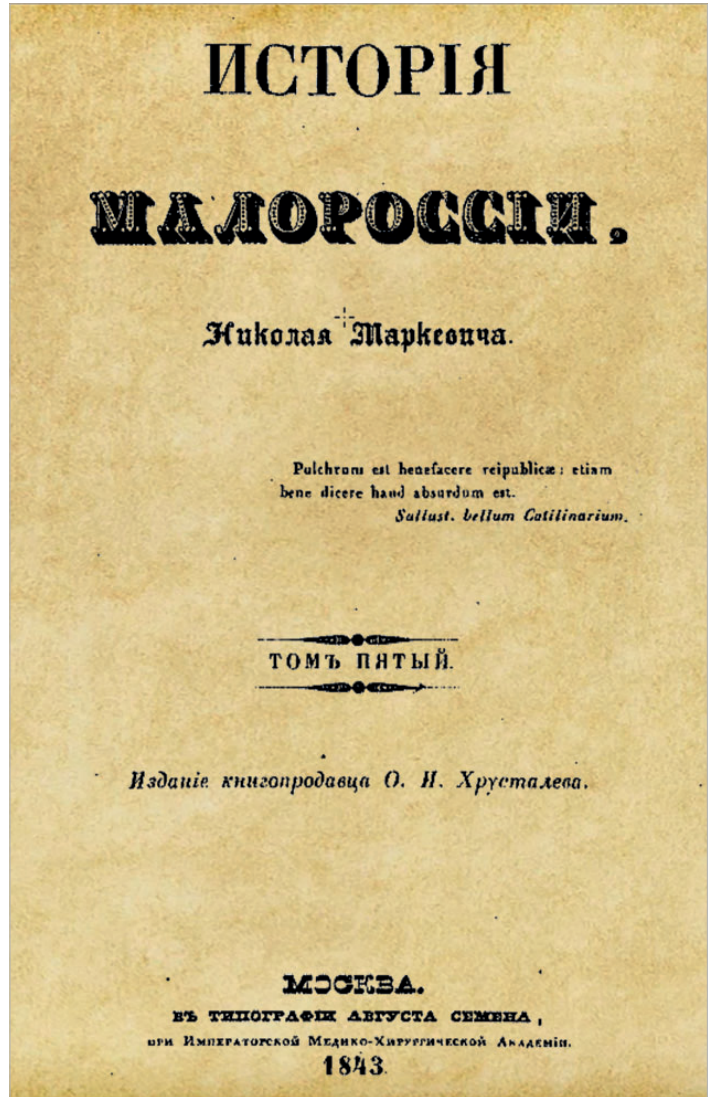
Зауважмо, що Микола Андрійович Маркевич належав до тієї більшості на-

Титульна сторінка збірки віршів М. Маркевича «Українські мелодії»

вивчення внутрішнього життя Гетьманщини в часи поступового обмеження її автономії. Так, Яків Андрійович Маркович (1696–1770) написав «Щоденник» у 10-ти томах (своєрідний літопис життя і побуту Гетьманщини за період 1717–1767 рр.). Його онук – Олександр Михайлович Маркович (1790–1865) – залишив по собі «Опис старої Малоросії», «Історичні нариси міста Глухова», «Історію Гамаліївського монастиря», «Що-

1842–1843 рр. у Москві. Сам автор називав її «літописом Гетьманським». Сучасники розглядають цю працю як першу історичну студію серед представників романтичного народництва в українському історіюписанні XIX ст. «Історія Малоросії» в п'яти томах містить ґрунтовні дослідження з історії козацтва, аналіз політичних та соціально-економічних процесів, що відбувалися на українських землях. Перші 2 томи – це авторський

Головна праця М. А. Маркевича – «Історія Малоросії»

щадків асимільованої української шляхти, котрі поєднували патріотичні почуття до землі своїх предків із лояльністю до Російської імперії. Підтримуючи родинні традиції мемуарної історичної прози, Я. А. Маркович, О. М. Маркович, М. А. Маркевич були літописцями України, хранителями національної ідентичності. Вони зробили вагомий внесок у розвиток української свідомості та культурної спадщини.

Нові архівні документи з історії Глухова

Надія МІРОШНИЧЕНКО

Вчена секретарка
Національного заповідника
«Глухів»

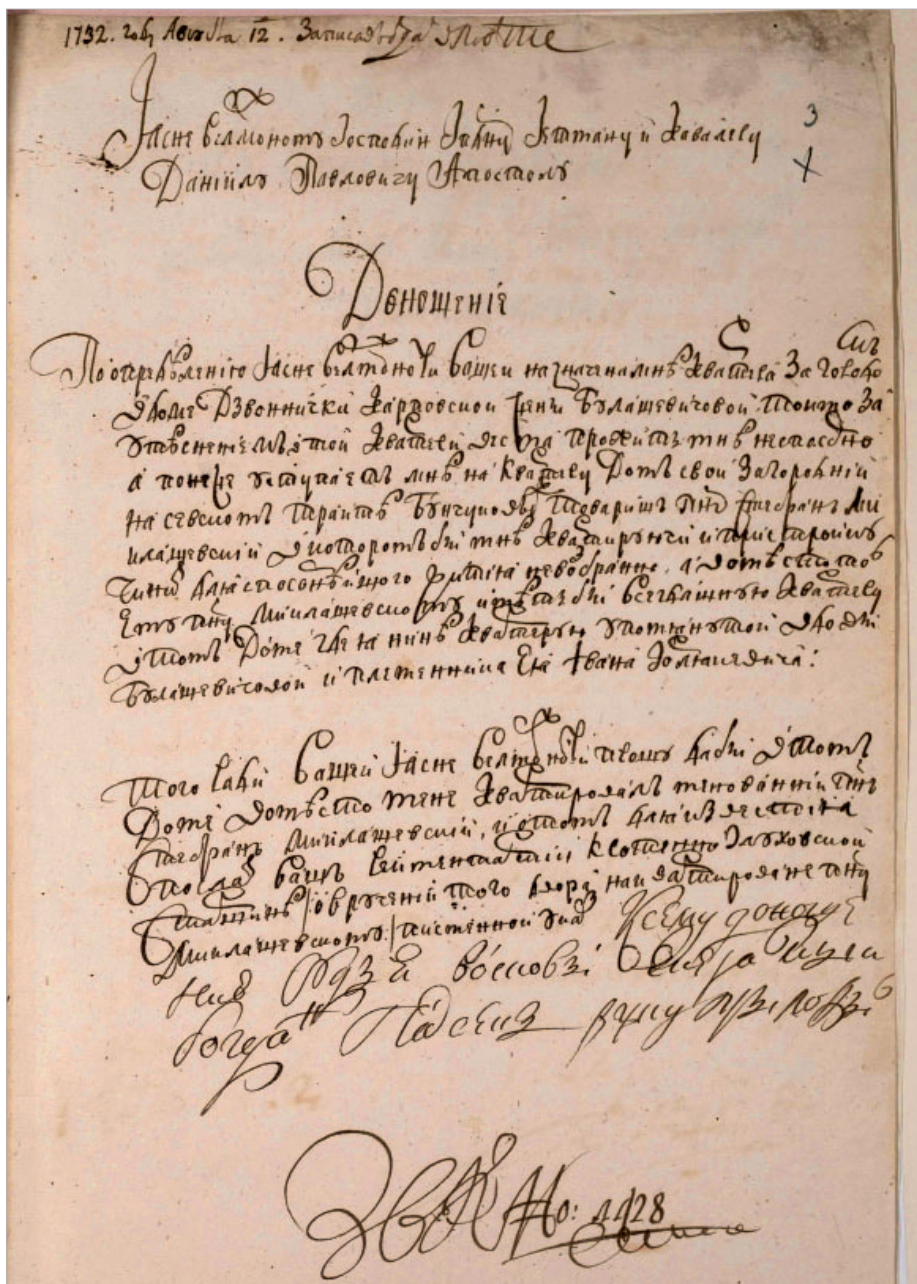

Вивчаючи фонди Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, були відкриті справи, що містять нові факти з історії міста Глухова. Зокрема, мова йтиметься про глухівські володіння Миклашевських, а також про доволі прикрі події, що трапилися з храмом святих Анастасій.

Так у промеморії від 1725 року, адресованій Генеральній військовій канцелярії Першої Малоросійської колегії, зазначається наступне: «...В 1722 году по указу его императорского величества и высокоправительствующего сената велено под Малороссийскую коллегию отвести дом и потому указу отведен дом бунчукового товарища Стефана Миклашевского в котором оная коллегия и по ныне находится с немалою нуждою». Отже, згідно цього документа стає зрозумілим, що Перша Малоросійська колегія базувалася в маєтку С. Миклашевського, сина стародубського полковника Михайла Андрійовича Миклашевського. Найімовірніше, цей будинок розташовувався в периметрі між сучасними вулицями Київською та Терещенків, провулком Поштовим і площею Свободи. Загалом документ повідомляє, що дім С. Миклашевського «имеется строением весьма обветшалым» і для колегії слід знайти у Глухові інший будинок «с каменными погребами», «...в котором бы можно оной коллегии... денежную казну содержать безопасно» (ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 1501).

Про ще один маєток Стефана Миклашевського згадується в листі, датованому 1732 роком та адресованому на ім'я гетьмана Данила Павловича Апостола. В ньому йде мова про те, що С. Миклашевський здає в оренду свій замський будинок, який знаходився на Севському тракті (ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 4254).

З архівних джерел дізнаємося про пожежу в храмі святих Анастасій у 1722 р. В документі повідомляється, що вогонь пошкодив лівий бік вівтарної частини храму, «Евангелие великое и дзвоницу з скрынею»; також постраждали хрест срібний та великий мідний дзвін, у яко-

Документ (1732 р.) Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, ф. 51, оп. 3, спр. 4254.

го потріскалося вуха. Натомість від пожежі вдалося врятувати гетьманський двір з будинком, школу та шпиталь. Наприкінці документа наголошується на необхідності надати церкві «сто брусів дубових и сто сосняка для стороения погребя и для починки некоторых будинков» (ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 708).

Про Анастасіївський храм також знаходимо деякі відомості в листі від 1749 р. Михайло Скоропадський, племінник гетьмана Івана Скоропадського, допові-

дав про зникнення замків з вікон кам'яного погребя під храмом, де зберігалися гроші Канцелярії малоросійських зборів (ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 9586).

Виявлені першоджерела додають нових штрихів для написання історичної картини міста. Особливо цінними є документи, які відкрили місцерозташування Першої Малоросійської колегії, а також засвідчили факт пожежі в храмі святих Анастасій у 1722 році, про яку досі не згадували дослідники минулого.

Анна
МИРОНЕНКО

Директор Глухівської школи
мистецтв ім. М. Березовського

ГЛУХІВСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ. МУЗИЧНА ІСТОРІЯ (до 150-річчя заснування закладу)

Дуже багато є статей – як наукових, так і публіцистичних – про наш Глухівський учительський інститут: історію його заснування, викладачів та керманців. Але треба вже давно віддати належну шану музичній історії закладу. Наше місто, старовинний Глухів, є очевидцем становлення і хорових традицій, і інструментальних, коріння яких сягає ще глибше, ніж час появи співацької школи у XVIII ст. На жаль, ми проходимо повз очевидне поза музикою. Час зупинитись і послухати ці звуки та усвідомити, якою святинєю мистецтва є наше музичне місто! І врешті віднайти роль учительського інституту в розбудові глухівських музичних традицій.

Глухівський учительський інститут на початку XX ст.

Глухівський учительський інститут не можна назвати феноменом, який раптово виник сам по собі без попередніх передумов. Це – результат довготривалого процесу, який ще у XVIII ст. розпочала глухівська шляхта, пропонуючи у наказах 1767 року створення українського університету та шкіл. Член-кореспондент Санкт-Петербурзької академії наук Ф. Туманський намагався відкрити у Глухові філіал означеної Академії. Проте, через страх перед зростанням автономії Гетьманщини, жодна з ініціатив не була підтримана царським урядом, так само, як й ініціативи К. Розумовського про відкриття університету-академії в Батурині.

Лише через століття розпочалася доба студентства у Глухові. 12 березня 1874 р. керівництвом Київського навчального округу було прийнято рішення про заснування Глухівського учительського інституту, а вже 21 вересня цього ж року відбулося його офіційне відкриття. Перший набір склав 25 осіб із 39 екзаменованих. Штат викладачів був невеликим. На 1894 р. він складав 11 осіб з урахуванням директора та почесного попечителя інституту.

Обранню повітового міста для відкриття учительського інституту

сприяло декілька факторів, але найголовнішим з них була ініціатива громадськості м. Глухова.

Дізнавшись про намір Міністерства освіти відкривати учительські інститути, глухівські керманці вирішили скористатись такою можливістю, тим паче, що учительські інститути могли бути засновані не лише у губернських, а й у повітових містечках. Саме тому голова Глухівських земських зборів Іван Маркович, голова земської управи Федот Красовський і Глухівський міський голова Нікола Терещенко порушили питання відкриття у Глухові учительського інституту.

Глухівський міський голова
Нікола Терещенко

Микола
Миколайович Неплюєв

Його випускник С. Сергеев-Ценський промісце обрання для відкриття інституту та особистості, яка цьому сприяла, у своїх листах директору учительського інституту Г. Сапітону писав наступне: «Чому учи-

тельський інститут потрапив до якогось глухого Глухова, до якого і залізної дороги не було (станція знаходилась за 60 верст), пояснюється тим, що про це порушував клопотання місцевий філантроп (або щось в цьому роді) Неплюєв, багатий поміщик Глухівського повіту».

Іншою причиною відкриття інституту у Глухові була цілеспрямована політика російського уряду щодо русифікації України. Піклувальник Київського навчального округу П. Антонович писав до міністра освіти Д. Толстого: «... місто Глухів, знаходячись на околиці Чернігівської губернії, в сусідстві з губерніями Курською та Орловською, має чисто російський характер, а тому вихованці інституту будуть знаходитись поза будь-якими неблагонадійними впливами місцевого оточення... І якщо ми бажаємо, щоб учителі в малоросійських губерніях були справді російські люди і в той же час розуміли малоросійську мову, необхідно, щоб вони пройшли курс у доброму російському педагогічному закладі, який знаходиться в російському місті». Ці рядки є яскравим свідченням про наміри керівництва країни впливати на процеси русифікації території через освітню галузь.

Ще одним фактором стала атмосфера дореволюційного часу наприкінці XIX ст., яка вже була насичена новими антиімперськими ідеями, що ширилися від центру до периферії. Саме тому, щоб уник-

нути прогресивних впливів на молодь, яка є носієм бунтарських ідей і здатна до протесту, царські чиновники вирішили створити інститут у провінційному місті, що знаходився на достатній відстані від промислових і культурних центрів.

Але Глухів, як у сучасному воєнному світі, так і на початку ХХ ст., не виправдав кліше проросійського міста. Український гурток з власною бібліотекою було відкрито студентами інституту у 1905 р. У 1905–1907 рр. вони провели страйки з

вимогами відкрити українські кафедри, ввести до навчальних програм вивчення української мови та літератури, викладати українською історію України.

Продовження у наступному номері

Цьогоріч Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка відзначає 150-річний ювілей. До вивчення його історії постійно прикута увага місцевих краєзнавців і солідних науковців. Кожне їхнє повідомлення, кожне дослідження містять цікаві факти біографії вузу. Але нашу увагу привернула стаття 30-річної давнини у місцевій газеті «Народна трибуна» № 12 (10804), 16 лютого 1994 р., коли педінститут (тоді він мав такий статус) готувався до свого 120-річчя. Її автор – Іван Михайлович Ляшко, людина, яку називали літописцем історії Глухівського педінституту, засновником його музею. Його стаття якимось дивним чином відкладається у пам'яті мабуть тому, що написана доступно і зрозумілою мовою.

Пропонуємо нашим читачам ознайомитись з цією статтею і заглибитись у події, що відбувались у Глухові півтора століття тому.

«Університет для бідних»

нів 25 чоловік, із них 7 чоловік із гімназії, 2 з духовної семінарії, 12 з повітових училищ і 4 чоловіки з домашньою освітою.

Безкоштовність навчання (для 80 відсотків вступників) уже в якійсь мірі визначала соціальний склад вступаючих до інституту.

В листі директору Глухівського інституту Г. Л. Сапітону в 1948 році письменник, академік С. М. Сергєєв-Ценський писав: «Мне нужно было, ввиду полного отсутствия средств для получения образования, поступить в такое учебное заведение, где я мог бы учиться за казенный счет, почему я и приехал тогда в уездный городок Черниговской губернии из губернского Тамбова».

Якщо в перші роки свого існування більшість студентів інституту були вихідцями із заможних сімей, то в подальшому їх соціальний склад значно змінюється в сторону вихідців із низьких верств населення, зокрема вихованців учительських семінарій і селянських учителів зі стажем педагогічної роботи, які прагнули до вищої освіти.

Хоча вступні екзамени до учительського інституту бували важчі, аніж при випуску, але кількість учительської молоді з кожним роком зростала, бо було жагуче прагнення, якщо пощастить, після інституту вступити до університету. Ось чому серед вихованців учительського інституту були люди різного віку від 16 до 27 років і навіть старші.

Глухівський учительський інститут поступово ставав, за висловом вихованця інституту, відомого письменника і педагога Степана Васильченка, «мужицьким університетом».

Незважаючи на складні провінційні умови і труднощі в роботі, Глухівський інститут був одним з кращих учительських інститутів того часу – цих вогнищ педагогічної культури.

В інституті працювали знаючі і досвідчені педагоги, багато з них мали друковані наукові праці, були авторами підручни-

ків і навчально-методичних посібників. Серед них перший директор інституту, послідовник К. Д. Ушинського О. В. Белявський, професор М. І. Демков – автор багатьох книг з історії педагогіки, природознавства і краєзнавства, І. С. Григорєвський – засновник «Ежегодника Глуховського учительського інституту», фундатор педагогічного музею при інституті, професор К. П. Ягодівський – відомий природознавець і методист та інші.

Тогочасний інститут готував учителів широкого профілю для міських училищ, оскільки була класна система навчання: один і той же учитель вів декілька предметів: історію, математику, фізику, мову, літературу та ін.

В інституті панувала напружена розумова праця. І не дивно, як писав пізніше вихованець інституту С. Сергєєв-Ценський, що Глухівський учительський інститут дав йому енциклопедичну освіту і прищепив любов до розумової праці «прочно і навсєгда».

Після закінчення Глухівського учительського інституту випускники отримували призначення в міські училища Київського та Варшавського учбових округів і шість років кожний із них був зобов'язаний відпрацювати «в должности учителя высшего начального училища по назначению учебного начальства за полученное им за казенный счет воспитание в Глуховском учительском институте».

А якщо вихованець не бажав їхати за призначенням, то він був зобов'язаний повернути «государственному казначейству затраченную на его содержание сумму пятьсот двадцать пять рублей» (дані за 1911–1914 рр.).

Значна кількість випускників Глухівського учительського інституту зарекомендувала себе талановитими і добропорядними працівниками на освітянській ниві. Багато із них працювали інспекторами народних училищ.

Підготувала до друку Світлана Жукова

Відповідно до «Положення про учительські інститути» від 31 травня 1872 року Глухівський учительський інститут з трирічним строком навчання був закритим навчальним закладом, який готував учителів для міських училищ.

В інституті мало бути не більше 75 вихованців, 60 із них на повному утриманні Міністерства освіти, а 15 вакансій надавались в розпорядження інших відомств, міських товариств, земств та приватних осіб, а також своєю коштом, тобто тим, хто навчається своїм коштом. Офіційною мовою викладання була лише російська.

До інституту приймалися тільки чоловіки, які закінчили учительські чи духовні семінарії або ж гімназії. Для випускників учительських семінарій і гімназій двері до університетів тоді були закриті, тому учительські інститути були для них, як згадував С. Сергєєв-Ценський, «віддушиною», «університетами для бідних».

У жовтні 1874 року до інституту було зараховано на основі конкурсних екза-

Ольга ЛЯШКО

Головна зберігачка фондів
Національного заповідника
«Глухів»

Люлька – душа козака

Куріння люльки – древній звичай, який має глибоке коріння в історії багатьох культур. Від ритуальних обрядів американців-аборигенів до філософських бесід європейської інтелігенції, люлька для куріння стала символом розслаблення, медитації та соціальних зв'язків.

Люлька та тютюн давно сприймаються як одні з найхарактерніших речей козацького побуту. Зображення люльки було неодмінним атрибутом на народних картинах «Козак Мамай». Керамічні люльки часто знаходять на місцях битв, укріплених пунктів, поселень XVII–XVIII ст., у культурних шарах вели-

чи із задимленою поверхнею. Декілька люльок мають вигляд зігнутої трубки з трохи відігнутих вівчиком чашечки, інші – тюльпаноподібну форму. Заслужує на окрему увагу фрагмент люльки пуп'янокподібної форми з розширеною округлою нижньою частиною чашечки і майже циліндричною верхньою частиною. Є зразки з рослинним орнаментом у вигляді квіток.

Люльки з фондів Заповідника оздоблені переважно штампованим геометричним, лінійним чи рослинним орнаментом по всій поверхні чашечок. Цікавими експонатами є люлька, обвита металевим обручем, з прикріпленою опуклою накривкою, та люлька турецького походження з клеймом майстра-ви-

р'ятувати від головного болю. Купці стали скуповувати тютюн в Америці й обмінювати його на коштовності. Згодом виробництво тютюну в Європі набуло неабиякого поширення, адже приносило великі прибутки.

Куріння люльки і тютюну прийшло на українські землі з Туреччини. Вся козацька тютюнова термінологія має турецьке походження: «люлька» – похідна від турецької lüle, lüla – «труба»; саме «куріння» турецькою означає «пити дим». З Туреччини ж прийшли слова «чубук» і «капшук» (кисет). На початку XVIII ст. на території Лівобережної України, зокрема на Чернігівщині й Полтавщині, помітно збільшується площа посівів тютюну (махорки). Багато плантаційних

Козацькі люльки з фондів Національного заповідника «Глухів»

ких і малих міст цього часу.

Поширення тютюну та звичаю паління вказує на тогочасні напрямки й інтенсивність торгових шляхів й економічних зв'язків, відбиває рівень спеціалізації і товарності сільського господарства. Люльки з археологічних пам'яток XVII–XVIII ст. є своєрідним речовим індикатором цих тенденцій, а також гарним дратуючим матеріалом.

Фондова колекція Національного заповідника «Глухів» нараховує понад 30 козацьких люльок (як цілих, так і фрагментів) XVII–XVIII ст. розмірами від 5 до 8 см. Більшість з них складають т. з. «носогрійки» – люльки з коротким мундштуком, циліндричною чашечкою для тютюну, яка плавним поворотом нижньої частини переходить у коротку загнуту догори основу чубука, з'єднаного з чашечкою внутрішнім каналом. Люльки переважно виготовлені з глини коричневого та червоного кольорів, рідше мають сіре чи біле забарвлення. Також є екземпляри, вкриті зеленою поливою,

робника у вигляді арабської в'яззі. За рахунок різного виду глини, кольору, поливи та розмаїття орнаментів двох однакових люльок у колекції не знайдеш.

А що ми знаємо про цей пристрій для тютюнопаління? Наприклад, східні народи насолоджувалися кадильним димом від всякого зілля ще в античності. Про звичай скіфів дихати біля багаття дурман-травою описує «батько історії» Геродот. Однак більшість народів довідалися про тютюн після відкриття Колумбом Америки у 1492 році. Його супутник, іспанський монах, Роман Панно вивіз із провінції Табаго на острові Гаїті насіння тютюну й уперше посіяв його в Іспанії як декоративну рослину. Звідти тютюн потрапив до Португалії. Потім його плантації з'явилися в ряді південних країн. У 1560 р. французький посол Жан Ніко підніс у подарунок своїй королеві Катерині Медичі листки тютюну, здрібнені в порошок для нюхання. На його думку, листя тютюну мали лікувальні властивості, зокрема, могли

господарств і переробних заводів належали вихідцям із козацьких старшин. З найбільш відомих на Україні махоркових сортів «самосаду» найчастіше сяяли «Самсон» і «Дюбек». А щоб відбити махоркових сморід, додавали різні запашні трави, наприклад, материнку, м'яту, любисток. Тож козацький тютюн складався з багатьох компонентів, які кожен козак додавав за бажанням. Зростання виробництва тютюну збільшувало й кількість курців і попит на люльки.

Існувало багато різновидів люльок. Матеріали розкопок під Берестечком, знайдені археологічною експедицією під керівництвом І. К. Свешнікова, показали розмаїття люльок, вживаних козаками XVII ст., а знахідки з досліджень місць козацьких Січей, зокрема Кам'янської та Олешківської, дають підставу для визначення типів козацьких люльок XVII–XVIII ст. Дослідники виділяють «східний тип»: короткий відросток для чубука і кут між відростком і чашкою для зілля був менше або дорівнював 90°. «Голланд-

ський тип» з'явився пізніше і був менш поширеним. Такі люльки мали довгий відросток для чубука і маленьку чашечку для набивання зілля, а кут між відростком і чашкою завжди був більше 90°.

Люльки виготовляли трьома способами: у формі за допомогою матриць, формуванням на гончарному крузі, ліпленням. Найпоширенішим був спосіб виготовлення люльки за допомогою двох симетричних матриць. Вони заповнювалися глиною і з'єднувалися. Таким чином і формувалася об'ємний виріб. Потім спеціальним інструментом видалялася зайва глина і робилися внутрішні порожнини відростка і чашечки люльки та отвір між ними. Ознаками такого способу є наявність швів на виробі, що утворювалися в місцях, де частини форми прилягали одна до одної. Орнамент частково відштамповувався за допомогою матриць і доповнювався малюнком, нанесеним зубчастим коліщатком, прорізаними лініями.

Серед козацтва були найпоширенішими вже згадувані «носогрійки» – люльки з короткими мундштуками. Маленька люлька, як «душа козака», була зручною у використанні і в морському

поході, і в сідлі. Автор тритомної «Історії запорозьких козаків» Дмитро Яворницький пише, що така люлька зручно розміщувалася за відворотом шапки. «Свою душу» козак втрачав з головою і в прямому, і в переносному сенсі, тому люльку берегли як своєрідний талісман на вдачу – козак без люльки, як козак без коня.

Окрім маленьких люльок-«носогрійок» у козаків була велика так звана «обчеська» або «курінна» люлька для колективних ритуальних дій. Вона була прикрашена дорогішим камінням, вшуканими візерунками і окута сріблом. Її застосовували на курінній раді в урочистій обстановці. Люлька виносилася курінним отаманом з курінної скарбниці і розпалювалася. Козаки зтягувалися по черзі, передаючи люльку з рук у руки. При цьому кожен висловлював свою думку з обговорюваної справи і у такий спосіб вирішувалися найскладніші проблеми.

З часом запорозці стали вирізати собі люльки з особливих порід дерев – з вишні, груші, а також липи і вересу. За народними повір'ями, в жодному разі не можна було різати люльку з осики – проклятого дерева, бо на ньому Юда повисівся. Не можна було різати люльки

також з дубу – священного дерева для слов'ян. Практично не робили люльки і з хвойних порід – сосни і ялини, оскільки їх смолистий запах геть перебивав аромат самого тютюну. Найчастіше матеріалом для мундштука служив порожнистий всередині очерет. Такі мундштуки практично ніколи не чистили, а коли в ньому накопичувалися смоли, його просто викидали, змінюючи на новий, адже матеріал для нього завжди був під рукою.

Незважаючи на те, що куріння люльки втратило свою популярність через поширення сигарет у XX ст., сьогодні ми спостерігаємо відродження інтересу до цього стародавнього звичаю, цінуючи його за ритуальність, естетику та зв'язок поколінь. Сучасні майстри відроджують традицію виготовлення козацьких люльок, використовуючи як старовинні, так і новітні технології. Люльки ручної роботи стали популярними серед колекціонерів та любителів історії, які високо цінують майстерність виконання та символічне значення цих виробів.

Насамкінець зазначимо, що куріння має негативний вплив на здоров'я. Підходьте до куріння з обережністю та свідомо оцінюйте ризики.

Мистецтво вибійки: від давнини до сучасності

Неля ПІНЧУК

Екскурсоводка
Національного заповідника
«Глухів»

Україна відома не лише багатим культурним різноманіттям та традиціями, але й своїми унікальними народними ремеслами.

Одним з найстаріших видів національного мистецтва, яке передавалося з покоління до покоління, є вибійка – техніка декорування одягу та побутових речей за допомогою спеціальних різьблених дощок, форм, дерев'яних кліше, на які наноситься фарба.

Важко уявити, що ця техніка прикрашення тканин є мало не ровесницею нашого світу. Відбитки, подібні вибійці, знайшли на стінах печер первісних цивілізацій старого й нового світу в Месопотамії.

Припускають, що винайденням вибійки став момент, коли людина зва-

Творчі роботи (серветки) учнів ЗОШ №1

жила, як один предмет в мокрому стані залишає гарний відбиток на іншому предметі в сухому стані.

Ця техніка була відома на території на-

шої країни з XI ст. Наприклад, у розкопках городища в селі Райках на Житомирщині знайдено кам'яну плиту в формі кружечка із круглим держачком на верх-

← ній стороні і вирізьбленим орнаментом на нижній. Це і є вибіюва плитка для декорування тканин фарбами. Також на Чернігівщині виявили клаптики тканин XI ст. з елементами вибіюки.

Ручна техніка вибіюки була поширена серед древлян. У часи Київської Русі вони славилися як майстри з «крашання» – фарбування домотканого полотна, тому і називалися «крашениниками» (від словосполучення «крашена тканина», «крашенина»). Після фарбування полотна декорували орнаментами.

У XV ст. місто Кролевець вважалося одним з центрів вибіюкового мистецтва, бо саме тут майстри покращували техніку, вигадували нові узори.

Вибіюку використовували для прикрашання побутових речей (подушок, перин, фіранок для вікон) і, звісно, для одягу. Чоловікам наносили смугасті чи картаті мотиви на штани, а жінкам – квіти, листочки, геометричні фігури, птахів на спідниці, запаски та інше вбрання.

Оздоблення моделей пасхальних яєць вибіюкою

Під час екскурсії виставкою «Плетиво творчості: дотик двох душ»

Вибіти нашими предками орнаменти та візерунки у вигляді стилізованих птахів, дерев, квітів, квадратів, ромбів, трикутників, кіл першопочатково несли у собі насамперед оберегову функцію. В них також відображалось тогочасне сприйняття світу, культурні обряди та вірування народу.

Сьогодні вибіюка в Україні знову оживає, набуває популярності і розвивається як мистецька форма, у якій використовуються сучасні техніки та матеріали. Співробітники Національного заповідника «Глухів», опановуючи нові форми та методи роботи, долучили до цього арсеналу техніку вибіюки по тканині. Переймаючи досвід майстринь із Слоута Галини Кулик та Олени Замули, які від 14 лютого 2024 року представляли у Заповіднику свій виставковий проект народного мистецтва «Плетиво творчості: дотик двох душ»,

у закладі була проведена серія майстер-класів для тих, хто цінує відчуття зв'язку з минулим та бажає підтримати національну спадщину.

Учні, вчителі та вихователі глухівських закладів освіти надихалися творчістю, збагачувалися духовно та власноруч відтворювали культурні та історичні візерунки на полотні за допомогою дерев'яних штампів, на які діти наносили фарбу, а потім притискали до тканини. За наявності різноманітних штампів для вибіюки, кожен учасник зміг обрати собі елементи до душі та поєднати їх між собою в цікаву композицію.

У «творчій майстерні» Заповідника панувала атмосфера взаємопідтримки і радості. Діти та дорослі об'єдналися у спільноту творців і ділилися своїми ідеями, емоціями. Кожен виготовлений витвір мав особливе унікальне значення, адже у неповторні різнокольорові візерунки учасники майстер-класів вкладали усе своє уміння і фантазію. Дружні розмови, дитячі посмішки стали яскравим символом пробудження життя і віри у краще майбутнє.

Газета «Соборний майдан»

Засновник — Національний заповідник «Глухів»

Свідоцтво про реєстрацію № СМ 390 від 06.02.2004 р.

Адреса редакції: м.Глухів Сумської обл., вул.Шевченка, 30, тел. 2-35-57, e-mail: dikz@ukr.net

Номер підготовлено у науково-дослідному відділі Заповідника

Верстка Віктора ІСАЄВА

Редакція газети «Соборний майдан» запрошує до творчого співробітництва науковців, краєзнавців, любителів старовини

Електронна версія на сайті <http://nz-hlukhiv.com.ua/>

Редакційна колегія

Світлана ЖУКОВА
Надія МІРОШНИЧЕНКО
Людмила АРТЕМОВА
Неля ПІНЧУК
Віктор ІСАЄВ

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО